

Budapesti Levéltári Mozaikok

2026/4. szám

DOI: [10.56045/BLM.2026.4](https://doi.org/10.56045/BLM.2026.4)

ISSN: 2939-6921

URL: <https://leveltarimozaikok.bparchiv.hu/2026/04/23/leveltari-mozaikok-125/>

NAGY SÁNDOR

**Adalékok Szemere Bertalan
„megőrülésének” történetéhez**

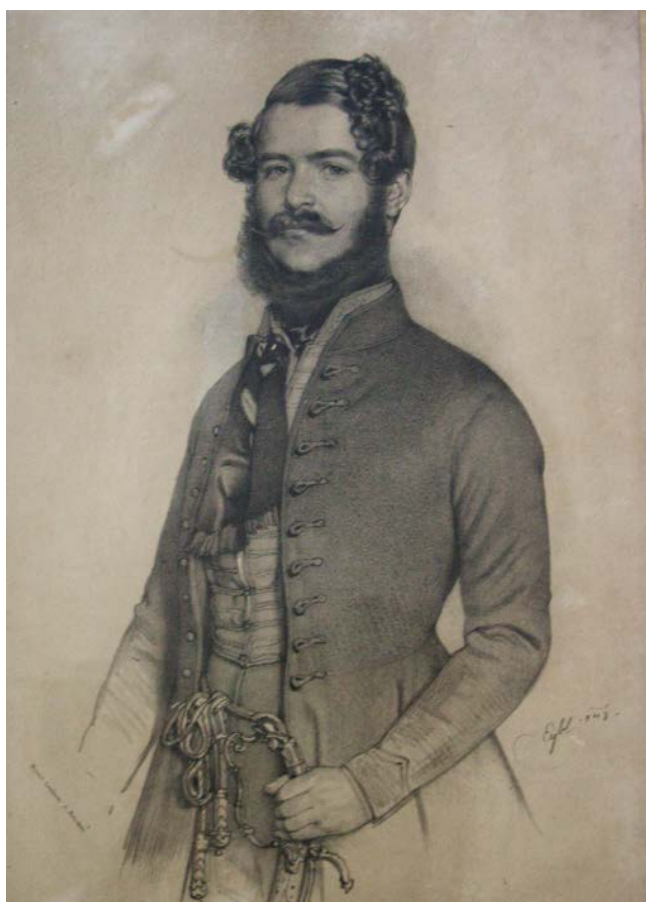
Közismert életrajzi tény, hogy Szemere Bertalan élete utolsó éveit elmegyógyintézetben töltötte, beutalásának előzményei és körülményei azonban mindmáig tisztázatlanok. Leánya, Szemere Mária visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy az egykori kormányfő elméje – még párizsi emigrációja idején – 1864 végén borult el, amit 1865 első felében, Magyarországra hazatérve, Pesten is sikertelenül próbáltak meg kezelni. A hagyatéki ügy iratai közül előkerült két francia orvosi nyilatkozat újabb adalékokkal szolgál az 1864 karácsonyán lezajlott párizsi családi incidensre és Szemere elmeállapotára nézve.

A tanulmány A hónap irata-rovathoz kapcsolódik:

<https://pergamen.bparchiv.hu/2026/04/13/a-honap-irata-2026-aprilis/>

Kulcsszavak: Szemere Bertalan, hagyatéki, gyámság, gondnokság alá helyezés, elmebetegség, párizsi emigráció

Budapest Főváros Levéltára őrizetében található az 1865. március 21-én, Párizsban elhunyt Szemere Bertalanné Jurkovic¹ Leopoldina hagyatéki és gyámsági ügye, amelyhez később csatolták az 1869. január 18-án, a budai Schwartz-elmegyógyintézetben elhunyt férj gondnoksági és hagyatéki iratait.² A Pest Város Törvényszéke által kezelt, egészen az 1880-as évek derekáig gyarapodó vaskos akta ez utóbbi részét – a hajdani miniszterelnök hazatérésére és gondnokság alá helyezésére, gondnokának számadásaira és hagyatékára vonatkozó iratokat – néhány évvel ezelőtt elhunyt kollégánk, Czaga Viktória már felhasználta egyik tanulmányában, ám korántsem tárta fel annak minden aspektusát.³ Jelen írás ambíciója a hiányzó láncszemek pótlása – elsősorban két, eddig ismeretlen francia elmeorvosi nyilatkozat közzlése és történeti kontextusba illesztése⁴ – és egy pontosabb kronológia felállítása, amely szerény, de talán nem teljesen jelentéktelen hozzájárulás a politikatörténeti szempontból fontos karrier végső időszakának rekonstruálásához s a hányatott emberi életút alkonyának megértéséhez.

1. kép. Szemere Bertalan az 1848-as forradalom idején (BFL XIII.81)

¹ A szakirodalomban Jurkovich néven szerepel, a korabeli forrásokban a Jurkovic mellett előfordul a Jurkovits alak is.

² BFL IV.1343.i 1866. II. 470. A hagyatéki ügyre a levéltári jelzet külön megadása nélkül, annak egyes iratdarabjait – az ügy terjedelme és a forrás könnyebb visszakereshetősége miatt – megnevezve (paginaszámmal) hivatkozok. Megjegyzendő, hogy a Jurkovic-családnév a hagyatéki ügyben egyaránt előfordul „Jurkovits” és „Jurkovich” alakban is.

³ Czaga 1991. 369–374. p.

⁴ A hagyatéki aktában található francia nyelvű források között található két elmeorvosi nyilatkozat nyilván nem volt eddig „teljesen ismeretlen”, de – valószínűleg a nyelvi-olvasási nehézségeknek betudhatóan – semmi jele annak, hogy azokat bárki felhasználta volna. Itt tartozok köszönettel számos, számomra is nehézséget okozó szó elolvasásában, megfejtésében nyújtott önzetlen segítségéért Andrea Pagoagának (*Institut Français*).

Szemere Bertalan, aki az 1848-as forradalmat követően megalakuló Batthyány-kormányban a belügyi tárca felelőse volt, majd 1849 májusától rövid ideig a függetlenségét deklaráló Magyarország kormányfője lett, a szabadságharc bukása után, feleségével és három gyermekükkel Párizsban élt emigrációban. Ismert életrajzi körülmény külhoni politikai tevékenységének zsákutcája, emigráción belüli elmagányosodása Kossuthtal való szembefordulását követően, borkereskedelmi vállalkozásának kudarca, vagyonvesztése és anyagi gondjai, valamint szeretett feleségének betegsége. E tényezők kiemeléséből vagy kombinációjából szokás levezetni elmeállapotának romlását, tisztázatlan eredetű és lefolyású elmebetegsége „elhatalmasodását”, ami – Magyarországra való hazatérését követően – 1865-ben gondnokság alá helyezéséhez és elmeógyógyintézeti elhelyezéséhez vezetett.⁵ Tegyük hozzá, hogy az 1851-ben távollétében halálra ítélt politikus hazatérését királyi kegyelem tette lehetővé, aminek kérvényezése és elnyerése egybeesett a szóban forgó magánéleti krízisével.

A volt miniszterelnök elmeállapotának megromlására vonatkozóan az egyetlen ismert, többé-kevésbé koherens elbeszélést leánya, Szemere Mária visszaemlékezései kínálják. A tárgyalt események idején serdülőkorú (18 év körüli) leány – akit a családban Mimi néven emlegettek – írásában két alkalommal is érintette apja betegségének eredetét és lefolyásának bizonyos részleteit, amelyeknek szemtanúja volt. Ezek az életrajzi adalékok viszont már évekkel később, Szemere Bertalan halála után, az időközben felnőtt, 1869 tavaszán nagykorúsított nő tollából születtek.⁶ A néhai apa írói hagyatékát rendező és ellentmondásos politikai művét, negyvennyolcas kultuszát ápoló Szemere Mária a nagyközönség kíváncsiságát a „Szemere Bertalan összegyűjtött munkái” című kiadványsorozathoz fűzött „utóhang” keretében elégitette ki, amely (a kiadványban található datálás szerint) 1870. szeptember 15-én íródott. Ebben a nő apja 1862-es angliai tartózkodására, a londoni világkiállítás alkalmával végzett kimerítő munkájára vezette vissza elméje elborulásának legkorábbi tüneteit: „*Roppant fejfájások kezdték gyötörni s gyakran olyan fokra növekedtek, hogy a krízisnek vége igazán borzasztó volt. Az a – nyájas ugyan, – de külsőleg hideg s oly egészen férfias férfi, sírásra fakadt, mint egy gyermek, s tartott ezen állapot órákig is, míg a természet maga egészen kimerülve összetört. Párisba visszajövéen, a fejfájások maradtak, de azon nervózus sírás helyett egy roppant izgatott állapot mutatkozott: félt mindentől s mindenkitől, futott minden ember s saját családjá előtt.*” A krízisről Szemere Mária csak félmondatban emlékezik meg: „*Egy téli napon volt, midőn korán reggel beteg gyermekekkel futottunk a háztól, melyet estve kiholtan, üresen, mint a sírt, mint a tömlöcöt láttunk viszont.*”⁷

Nem egészen három évtizeddel később, a volt bajtárs, bencés szerzetes tanár, szintén „negyvennyolcas” veterán, Rónay Jácint hagyatékából került elő Szemere Mária másik „emlékirata”, amelyet 1869 körül – tehát nagyjából az „utóhanggal” egyidejűleg – vetett papírra. Az írás egyértelműen privát jellegű, az emigráció időszakából ismerős Rónay számára készült, aki a kéziratot 1889 tavaszán bekövetkezett haláláig nem is engedte publikálni. Ez a verzió nem tér ki a londoni világkiállításra, illetve a betegség forrására, de többet mond az „utóhangban” szereplő téli napról: „*Karácsony napján szokottabbnál sápadt volt, s úgymint*

⁵ Vö. Albert 1999. 194., 245–246. p. Czaga 1991. 369. p. Ugyanezt a metaforát használja: Hermann–Pelyach 1990. 71. p. Hermann Róbert Szemere depresszióra való hajlamát valószínűsíti: Hermann 2002. 313–315. p.

⁶ Az anyjával Párizsban élő Szemere Mária annak elhunytja után, Gizella húgával együtt, egy párizsi zárdába került. Balassa István 1866. november 24-én érkezett jelentése a gyámhatóságnak (1317–1319. p.). 1866 június elején érkezett Pestre, ahol azután gyámja háztartásában élt. Balassa István 1869. szeptember 18-án érkezett jelentése (1603–1613. p.). A leány nagykorúsítási ügye, apja halálát követően, 1869 májusában folyt le (1237–1254. p.).

⁷ Szemere 1870. 300–307. p.

átsugározva magasb ihlettől tűnt arca fel. [...] Másnap atyám roppant izgatott volt. Szemei vérrel voltak elborítva, haja igazán borzasztóan dült fölfelé. Nem akart semmit magához venni, csak mindig egyik szobából a másikba járt. A tél oly szigorú volt, milyent Párisban még nem éltünk, már hetek óta tartott a fagy; mi Páris egyik legmagasb pontján lakván, még inkább ki voltunk téve az időnek. Anyám bement szobájába kérdezni: nem tehetne-e neki valamit? Atyám nyílt ablaknál, nyitott inggallérral állt, halálsápadtan, visszafordult s anyámra kiáltott: menjen, mert egy perc múlva nem tudja már, mit tesz! Akkor iszonyúan szenvedhetett, érezte a krízist jőni, érezte, hogy nem uralkodhatik azon. ...s következett egy hosszú, hosszú nap...! s mikor este lett. Atyám ama szomorú házban volt, mely előttünk a sírnál sötétebben áll...!”⁸

2. kép. Szemere Mária 1865 körül készült fényképe (BFL XIII.81)

Szemere Bertalan dühkitörése, itt is és ott is, elhallgatva, csupán sejtetve kerül tehát bemutatásra. Érdekes egyébként, ahogyan Mimi fejében a sötétben tátongó, vagy – az „utóhangban” – kihalt, üres sír metaforája rögzült, amelyet évekkel később egymás után kétszer is felhasznált, miközben a szókép nem ugyanarra vonatkozott: az „utóhangban” a sír az

⁸ Rónay Jácint naplójából. *Nemzet* 1889. április 21. 6. p. A szövegeközlésből nem derül ki, hogy a kipontozott részek Szemere Mária kezétől származnak-e, vagy már a közreadó – és ha igen, mi okból – csonkította meg az „emlékiratot”. Szemere első életrajzírója, Kiss Ernő 1912-ben lényegében ennek mintájára írta meg a történetet, ugyanakkor kifejezetten arról tesz említést, hogy „neje beteg gyermekeivel együtt futva bírt csak menekülni dühöngése elől”. Kiss Ernő 1912-es, Kolozsvárott kiadott Szemere életrajzát idézi: Albert 1999. 245. p.

elhagyott ház, vagyis közös otthonuk, az „emlékiratban” pedig egy másik ház, ahová a férfi került. Nem tudjuk, mi történt pontosan, mivel Mária rögtön, két hetet ugorva az időben, apja magyarországi hazatérésének megszervezésével veszi fel újra az elbeszélés elejtett fonálát. Az „utóhangban” az orvosok reményeit tolja előtérbe, hogy majd a beteg hazai emlékei és a régi emberek jótékonyan hatnak kedélyállapotára, míg az „emlékirat”, sokkal precízebben, a királyi hazatérési engedély elnyerését (1865. január 5-én), egy kísérő érkezését („*Magyarországról jött valaki atyámat haza vezetni.*”), valamint Párizsból történő elutazásukat (január 21-én) említi. A hallgatás és az eufémizmusok falának áttörésére a korabeli osztrák sajtó ad támpontot, amely január 12-én egyszerre adott hírt az emigráns magyar politikus magyarországi beutazásának uralkodói engedélyezéséről és annak váratlan haláláról. Ami érdekes, az az, hogy az állítólag Párizsban, aznap bekövetkezett halál okát „megőrülésben” (*Irrsinn*) jelölték meg.⁹ A halálhír, amint az pár napon belül tisztázódott, nyilvánvalóan alaptalan volt, ugyanakkor az „örület” említése mutatja, hogy Szemere összeomlásának híre már keringett és – ebben a torz formában – nyilvánosságra került.

A téves halálhír kapcsán könnyen lehet, hogy a feleség végrendelezése jutott az újságírók fülébe, akik azt valahogyan összekeverhették a beteg férj halálával. Szemeréné ugyanis – nyilvánvalóan saját gyenge egészsége okán és megbomlott elméjű, a királyi kegynek hála Magyarországra távozó férje vagyoni ügyeinek rendezése végett – 1865. január 10-én végrendelezett, aminél az osztrák követség alkalmazottai működtek közre.¹⁰ Jurkovic Leopoldina végrendelete mindamelllett, túl a Bécsben felröppenő halálhír lehetséges eredetén, azért is fontos, mert annak Szemerét illető tartalma és hangneme világossá teszi, hogy a karácsonyi összeomlás s a család szenvedése sem bontotta meg a házastársak, valamint – ahogy azt Mimi későbbi visszaemlékezései tükrözik – az apa és gyermekei közötti szeretetteljes viszonyt: „*Drága szeretett férjemnek, amennyiben az halálom idejében még súlyos betegségéből, amely őt érte, még nem épülne fel, és pedig ezen betegsége időtartamára, évi 3500 konvenció forint járadékot hagyok, amelyet gyermekeimnek egyenlő részben kell viselnie. [...]* Arra az esetre, ha drága férjem, amit az Isten adjon, korábbi egészségét visszanyerné, rá hagyom Borsod megyei vattai birtokom bevételeit.” – hangzik a testamentum vonatkozó kitétele.¹¹

Szemere Bertalan ezek után 1865. január 24-én érkezett haza Pestre, kezelőorvosa kíséretében – a Dr. Wohl név emlegetése a korabeli sajtóban megengedi a feltevést, hogy Wohl József pesti orvostól volt szó –, ahol először állítólag a Király utcai Batizfalvy-féle vízgyógyító intézetben helyezték el. A hazatérés a hírek szerint a beteg egészségi állapotára kedvező hatást tett, s február végén el is hagyhatta az intézetet.¹² Ennek a verzióknak némileg ellentmond, hogy a pesti városkapitányi hivatal jelentése Szemere megérkezése óta szállodai tartózkodást említett, illetve, hogy a család pesti bizalmasa – a feleség végrendeletének végrehajtója, gyermekeik gyámja, majd a férfi gondnoka – Balassa István ügyvéd április 11-én Frohner János

⁹ *Die Presse*, 1865. január 12. A hírt a magyar sajtó napokon belül átvette és terjesztette. Albert Gábor egyébként, nem ismerve a hír forrását, a hazai lapok jellemző tájékoztatanságáról ír: Albert 1999. 245. p.

¹⁰ Szemere Bertalanné Párizsban, 1865. január 10-én, német nyelven alkotott végrendeletének több másolata maradt fenn a hagyatéki aktában (ezek közül két példány: 310–316. p.)

¹¹ Szemere Bertalanné 1865. január 10-én, német nyelven alkotott végrendeletének másolatai (310–316. p.)

¹² Kiss Ernő 1912-es, Kolozsvárott kiadott Szemere életrajzát idézi: Albert 1999. 245. p. Dr. Wohl egy Bécsben megjelent január 16-i pesti tudósítás szerint Szemeréné kérte fel, hogy kísérje haza beteg férjét, s az orvos 16-án el is indult Párizsba: *Fremden-Blatt*, 1865. január 18. 2. p. Dr. Wohl József orvos és neje a Király utcában saját háza volt (ma Király utca 29.). Vö. telekkönyvi betét: BFL IV.1324.a 15. kötet 5231. betétszám. A Batizfalvy Sámuelnek szintén a Király utcában fennállott intézete elsősorban ortopéd betegeket látott el. Vö. *Vasárnapi Ujság*, 1865. július 23. 376. p.

fogadósnak 200 forintot fizetett ki Szemere lakása és élelmezése fejében.¹³ E mozzanatnak persze nincs különösebb jelentősége – annál inkább a hetekkel később bekövetkező családi tragédiának, amit Jurkovics Leopoldina március 21-i párizsi halála jelentett, s amely a férj, Szemere Bertalan elmeállapotának ismételt hanyatlásához vezetett.¹⁴

3. kép. A Frohner-szálloda (ma Nádor utca 22.) 1865-ben.
(Magyarország és a Nagyvilág, 1866. május 13. 304. p.)

A párizsi haláleset azonnal, Szemere kedélyállapotának aktuális pesti alakulásától függetlenül, felvetette a családfő beszámíthatóságának, jogképességének problémáját. A Szemeréné halálhírére Párizsba kiutazó végrendeleti végrehajtó, Balassa István gyámi zárójelentéséből tudjuk, hogy a helyszínen szembesült a három elárvult gyermek további sorsának bizonytalanságával. Eredeti terve az volt, hogy azokat magával Pestre viszi s otthon helyezi el, ám fogas kérdésként merült fel, hogy a kiskorú Szemere Mária, Gizella és Attila praktikusán visszabocsájtható-e a teoretikusán változatlanul fennálló atyai hatalom alá. A válasz magától adódott: nem. „Ebbéli szándékom kivételében azonban” – számol be később Balassa az esetről – „meggátolt a boldogult örökhagyó orvosainak ellenzése, kik a gyermekeknek már akkor itt, Pesten tartózkodott, de még szabadon járt atyjukkal való találkozását azokra nézve veszélyesnek nyilvánították, s ennél fogva bejövételüket addig, míg utóbbi valamely intézetbe el nem helyeztetik, határozottan ellenezték. Ezen nézethez csatlakozott a Párizsban lévő cs. kir. osztrák konzulság és követség is, mely ideiglenesen az árvákra és hagyatéokra a hatósági felügyeletet gyakorolta.” A három gyerek így egyelőre Párizsban maradt (Mária és Gizella zárdába került, Attila pedig folytatta iskolai tanulmányait).¹⁵

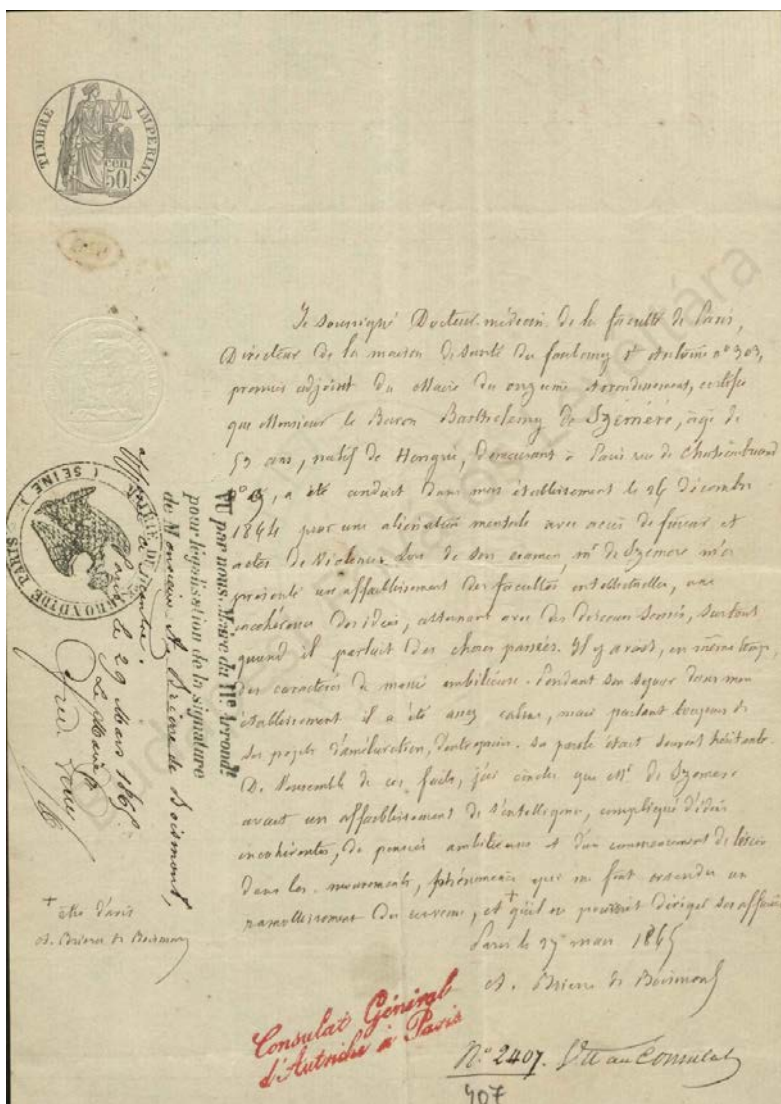
Röviden ez az előtörténete annak a két francia elmeorvosi nyilatkozatnak, amelyeket egymást követően, nyilvánvalóan ugyanabból a célból – Szemere atyai szerepköre ellátásának fizikai és szellemi képességét megkérdőjelezendő – 1865. március 26-án és 29-én állítottak ki:

¹³ A városkapitányi hivatal jelentése 1865. május 8-án Pest város Törvényszékének (404–409. p.). Balassa István gondnoki számadása 1865. március 21. és 1866. december 31. között (54. p.).

¹⁴ Kiss Ernő életrajzát és Szemere Török Jánoshoz intézett 1865. március 30-i levelét idézi: Albert 1999. 245. p.

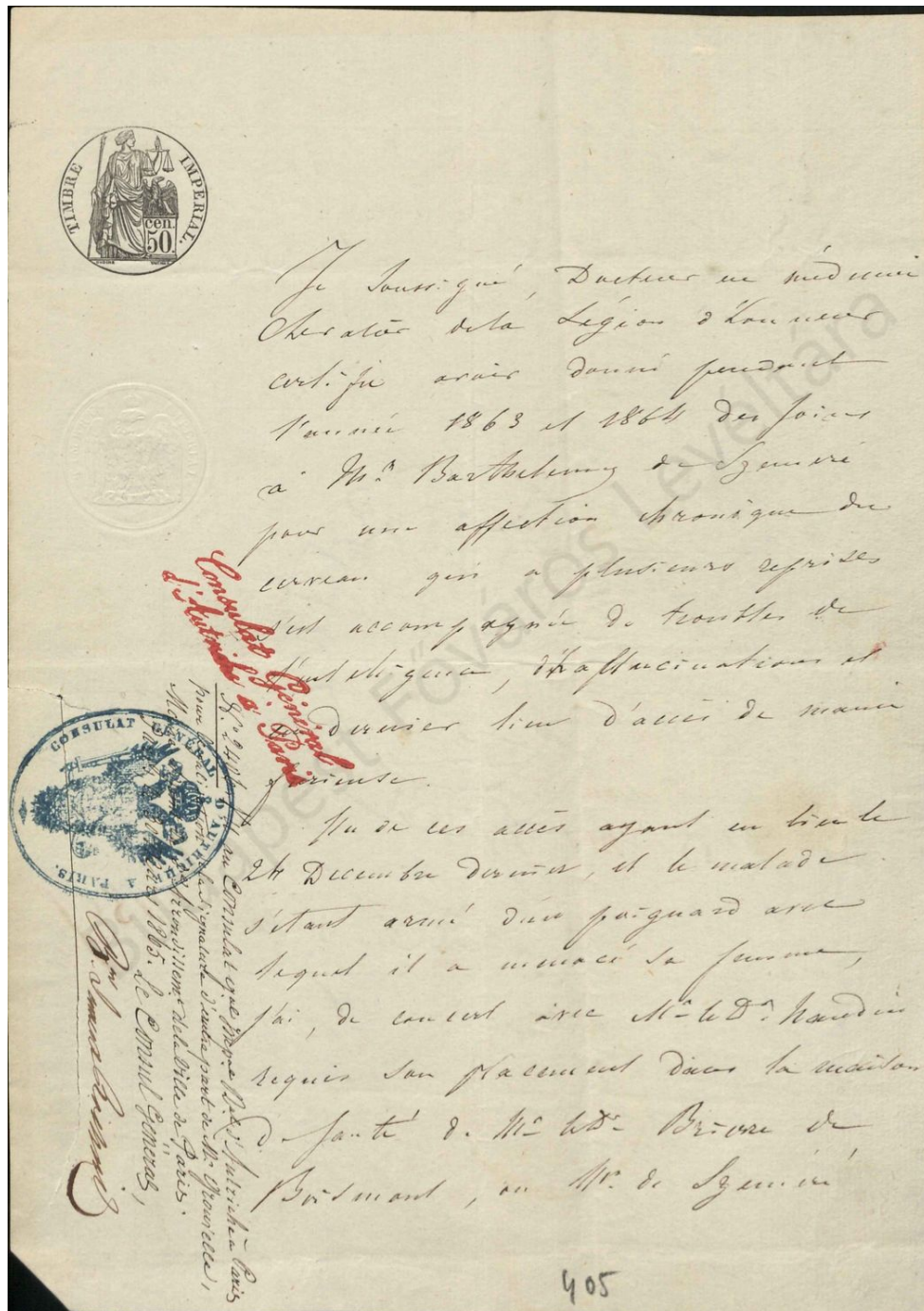
¹⁵ Balassa István gyám 1869. szeptember 18-án érkezett jelentése a gyámhatóságnak (1603–1613. p.).

Alulírott orvosdoktor, a Becsületrend lovagja tanúsítom, hogy az 1863-as és az 1864-es év során Szemere Bertalan urat krónikus agybetegség miatt kezeltem, amely több alkalommal értelmi zavarokkal, hallucinációkkal és legvégül mániás dührohamokkal társult. Miután ezen rohamok egyike tavaly december 24-én játszódott le, s a beteg egy törrel felfegyverkezett, amellyel feleségét fenyegette, egyetértésben a doktor úrral, kérelmeztem, hogy őt Brière de Boismont doktor úr szanatóriumában helyezték el, ahol Szemere urat, a veszély miatt, amelyet környezetére nézve jelent, azonnal befogadták. Párizs, 1865. március 26. [olvashatatlan aláírás]¹⁶

4. kép. ismeretlen párizsi orvos nyilatkozata. Párizs, 1865. március 26.
(BFL IV.1343.i 1866. II.470 407–408. p.)

¹⁶ A francia nyelvű eredeti nyilatkozat (407–408. p.): Je soussigné Docteur en médecine Chevalier de la Légion d'honneur certifie avoir donné pendant l'année 1863 et 1864 des soins à Ms Barthelemy de Szemere pour une affection chronique du cerveau qui a plusieurs reprises s'est accompagnée de troubles de l'intelligences, d'hallucinations et du dernier lieu d'accès de manie furieuse. Un de ces accès ayant eu lieu le 24 Decembre dernier, et le malade s'étant armé d'un poignard avec lequel il a menacé sa femme, j'ai, de concert avec M[on]sieur le D[octeu]r, requis son placement dans la maison de santé de M[on]sieur le D[octeur] Brière de Boismont, où M[on]sieur de Szemere vu le danger qui menaçant son entourage a été installé immédiatement. Paris le 26 mars 1865. D[octeu]r [olvashatatlan aláírás]

5. kép. Alexandre Brière de Boismont nyilatkozata. Párizs, 1865. március 29.
([BFL IV.1343.i 1866. II.470 405–406. p.](#))

Alulírott, a párizsi egyetem orvosi karának doktora, a Faubourg St. Antoine 303. szám alatti szanatórium igazgatója, a 11. kerületi polgármesteri hivatal tanácsosa, tanúsítom, hogy Szemere Bertalan báró [sic!] urat, 53 éves, magyarországi születésű, Párizs Chateaubriand utca 9. szám alatt tartózkodik, 1864. december 26-án dühkitöréssel járó mentális zavar és erőszakos cselekmények miatt hozták intézetembe. Vizsgálata során Szemere úr szellemi képességeinek gyengülését, gondolatainak, zavaros kijelentésekkel elegyített összefüggéstelenségét mutatta, különösen, amikor múltbéli történeésekről beszélt. Ugyanakkor ambiciózus mániás vonások is mutatkoztak. Intézményemben való tartózkodása alatt meglehetősen nyugodt volt, de állandóan fejlesztési, vállalkozási

terveiről beszélt. Beszéde gyakran tétova volt. [olvashatatlan név] ezen tények alapján, arra a következtettem, hogy Szemere úr értelmi gyengeségben szenved, amelyet összefüggéstelen eszmék, ambiciózus gondolatok és kezdődő mozgásszervi zavarok súlyosbítanak, jelenségek, amelyek miatt agylágyulástól tartok és azon a véleményen vagyok, hogy ügyei vitelére képtelen.

Párizs, 1865. március 29.

A[lexandre] Brière de Boismont¹⁷

A nyilatkozatokkal alátámasztható tehát Szemere Mária elbeszélése, miszerint apja 1862-től kezdhett zavarosan viselkedni. 1863-ban már orvosi kezelés alatt állt. A kor legnevesebb francia elmeorvosai közé tartozó Alexandre Brière de Boismont¹⁸ fentebbi bizonyítványából az is kitűnik, hogy betegségét aligha eredendő depresszív lelki alkata, ideggyengesége, vagy a megfeszített munkatempó, hanem szervi baj, agylágyulás idézte elő. Hasonló diagnózist – előrehaladott hüdéses elmezavar (*dementia paralytica progressiva*) – állítottak fel a magyar elmeorvosok 1865 tavaszán, s végül agylágyulás szerepel halálokként a volt miniszterelnök 1869-es halotti anyakönyvi kivonatában.¹⁹ Az incidens 1864 karácsonyán, amit a családtagok érthető módon óztkodtak teljes egészében a nagyközönség elé tárni, pedig nem más, mint Jurkovich Leopoldina törrel való fenyegetése, amely elől – mint Mimi tapintatos elbeszéléséből tudjuk – a nő, a gyermekekkel együtt, az utcára volt kénytelen menekülni. A gyors orvosi fellépés következtében Szemere 1864. december 26-án máris magánorvosi intézetbe került, ahol több napot töltve, feltehetően csak az újév elején szabadult.

¹⁷ A francia nyelvű eredeti nyilatkozat (405–406. p.): *Je soussigné Docteur médecin de la faculté de Paris, Directeur de la maison de santé du faubourg St. Antoine N° 303, proviseur adjoint du Maire du onzième Arrondissement, certifie que Monsieur le Baron Barthelemy de Széméré, âgé de 53 ans, natif de Hongrie, demeurant à Paris rue de Chateaubriand N° 9, a été conduit dans mon établissement le 26 décembre 1864 pour une aliénation mentale avec accès de fureur et actes de Violence. Lors de son examen M[on]s[ieur] De Szemere m'a présenté un affaiblissement des facultés intellectuelles, une incohérence des idées, alternant avec des discours semés, surtout quand il parlait des choses passées. Il y a avait, en même temps, des caractères de manie ambitieuse. Pendant son séjour dans mon établissement il a été assez calme, mais parlant toujours de ses projets d'amélioration, d'entreprise. Sa parole était souvent hésitante. D[octeur] [olvashatatlan] de ces faits, j'ai conclu que M[on]s[ieur] de Szemere avait un affaiblissement de l'intelligence, compliqué d'idées incohérentes, des pensées ambitieuses et d'un commencement de lésion dans les mouvements, phénomènes qui me font craindre un ramollissement du cerveau, et être d'avis qu'il ne pourrait diriger ses affaires. Paris, le 29 mars 1865. A[lexandre] Brière de Boismont*

¹⁸ Vö. https://fr.wikipedia.org/wiki/Alexandre_Briere_de_Boismont (A letöltés dátuma: 2026. április 20.)

¹⁹ A Schwartzer-féle elmeógyógyintézet betegnaplóját fényképen és átírásban is közli: Gyulai, 2019. 18. p. Szemere Bertalan 1869. március 2-án kelt halotti anyakönyvi kivonata (771. p.). A hüdéses elmezavar és az agylágyulás eseti szinonim használatára: Laufenaer, 1899. 873. p.

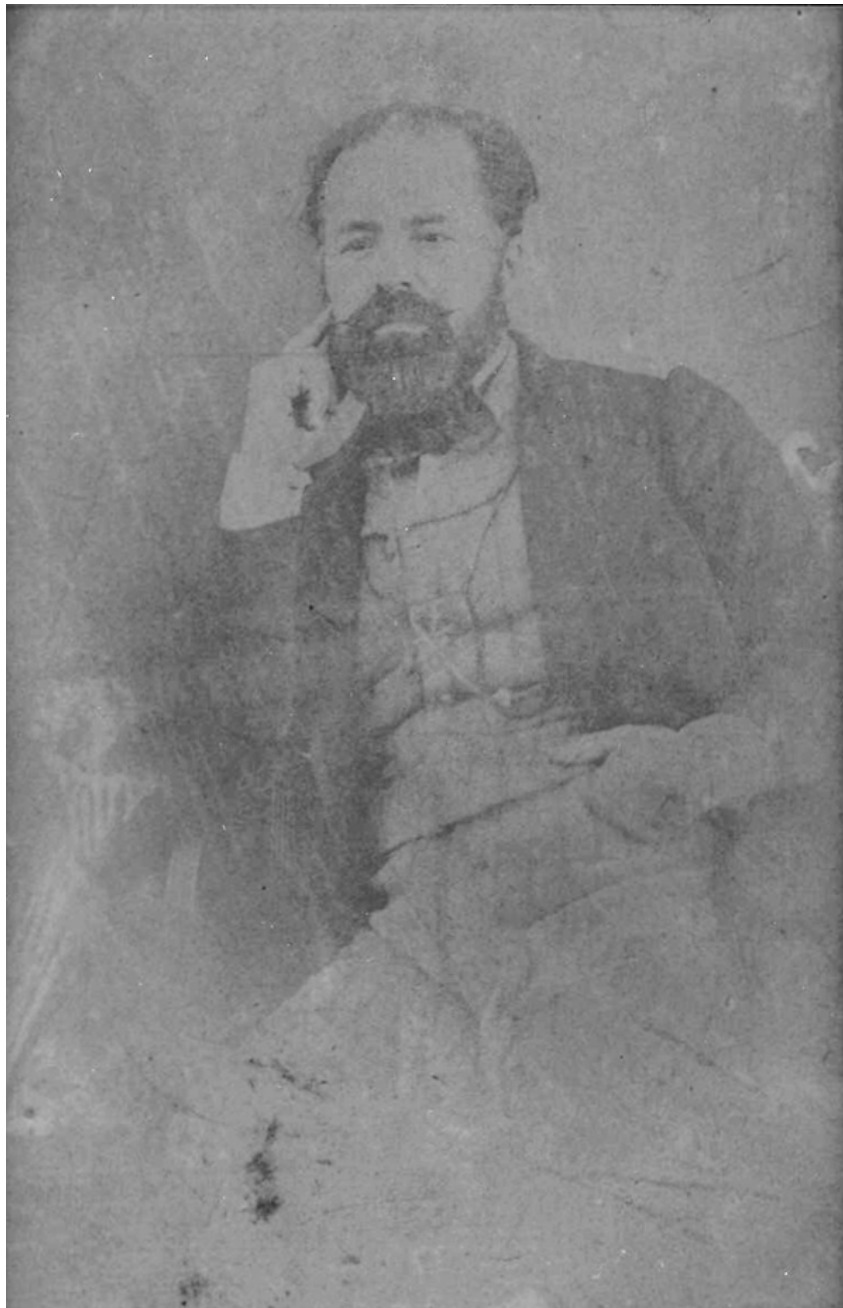
6. kép. [Brière de Boismont portréja](#). Nadar műterme, kiadva: 1900. (Bibliothèque nationale de France, département Estampes et photographie, FT 4-NA-237 (1))

A fentebb vázolt családi patthelyzet szomorú megoldását Szemere Bertalan elmeállapotának tartós romlása eredményezte, amely gondnokság alá helyezéséhez vezetett. Albert Gábor történész közli Szemere egyik utolsó levelét, amelyet 1865. március 30-án a *Pesti Hirnök* szerkesztőjéhez, Török Jánoshoz feleségének párizsi temetése és pesti nekrológia megjelentetése ügyében intézett, s amely még összeszedett benyomást kelt: „Értesz, hogy mi nagy okom van sírni, bánkódni nóm véletlen halálán, s nemcsak a sors, – de az itteni illető emberek ellen. Naponkint ülök a szobában, hullatva keserves könnyeket – inkább engem vett volna el a sors.”²⁰ Ehhez képest meglepőnek tűnhet, hogy a három nappal később tartott orvosi konzílium Szemere intézetbe utalására és „felügyelet alá helyezésére” – ez alatt vélhetően gondnokság alá helyezés értendő – tett javaslatot, mondván, hogy a beteg férfi „nemcsak komoly testi, hanem lelki bajban is szenved, melly előbbi járásának bizonytalanságában, beszédének akadozásában és fejbeli vértolulásokban jelentkezik, míg az utóbbi szellemének nagyságot, dicsőséget és hírességet előtűntető tulajdonságában, különösen pedig kedélyének folytonos izgultságában és félelmes felindulásokba való kitöréseiben jellemzi magát”.²¹ A beteg

²⁰ Szemere Török Jánoshoz intézett, eszerint a Petőfi Irodalmi Múzeumban V 4713/1236. leltári számon található, 1865. március 30-án reggel kelt levelét közli: Albert 1999. 245–246. p. A nekrológ még aznap meg is jelent: *Pesti Hirnök* 1865. március 30. 2. p.

²¹ Balassa János és Wagner János egyetemi tanárok, valamint Schwartzter Ferenc „örüldeigazgató” által 1865. április 2-án kiállított orvosi bizonyítvány (770. p.)

állapota romlott volna rohamosan? Nem tudjuk biztosan, de megkockáztatható a hipotézis, miszerint a neves magyar orvosszakértők összehívását a Párizsból ez idő tájt hazatérő Balassa István ügyvéd kezdeményezte. A szakvéleményt ugyanis első helyen nem más, mint fivére, a kor neves sebészorvosa, Balassa János jegyezte. A másik érdekes mozzanat, hogy az ügyvéd Balassa gondnoki működését gyakorlatilag már azelőtt megkezdte, hogy a beteget formálisan gondnokság alá helyezték volna (számadása legelső tétele az említett április 11-i kifizetés, amit több más követett). Ehhez kellett valamiféle jogi alapot teremteni, amit tehát a francia és a magyar orvosok írásos nyilatkozatai biztosíthattak.

7. kép. Szemere Bertalan 1860 körül (BFL XIII. 81)

Egy hónapig mégsem történt semmi. A döntő lépést végül a szállásadó Frohner János tette meg, aki május 5-én megelégelte a dolgot és a pesti városkapitányi hivatalnál emelt panaszt vendége kiszámíthatatlan viselkedése miatt. Szemerét talán már ekkor átvitték Budára,

Schwartzter Ferenc krisztinavárosi elmeogyintézetébe, mert Balassa később bérkocsi, hid- és alagúti díjat térített a fogadós számára.²² Ezt követően felgyorsultak az események. A városkapitányi hivatal 1865. május 8-án jelentette, hogy a beteg férfi „folyó május 7-étől kezdve nagyon ingerült állapotban létezik, úgyannyira, hogy felizgultságának veszélyes következményeitől tartani lehet.” Ekkor már bizonyosan a hatóság rendelkezésére álltak – a jelentés kifejezetten említi – a francia elmeorvos szakértők nyilatkozatai is, amelyeket Balassa hozott magával. Az ügyvéddel egyetértésben, a közveszélyesnek ítélt Szemerét végül a „Schwarzer-féle budai örüldébe” utalták be. A pesti városkapitányság jelentésére hamarosan megindult az a jogi eljárás is, amelynek lezárásaként Pest város Törvényszéke 1865. július 29-én gondnokság alá helyezte a volt miniszterelnököt, gondnokául Balassát kinevezve.²³ Ezután térhettek csak haza Párizsban maradt gyermekei: Attila, befejezve az iskolai félét, 1865 augusztusában, a legidősebb Mária 1866 júniusában, míg utoljára a zárdában nevelődő Gizella 1868 szeptemberében.²⁴ Magyarország negyvenkilences miniszterelnöke, négy évvel hazatérése után, a budai elmeogyintézetben fejezte be életét.

KIVONAT
a pesti reformált egyház
Halotti anyakönyvéből.
IV. Kötet, III. szakasz, 103. lap:
Ezer nyolczszáz hatvan tizenhárom évről.

Sor szám	Éve és napja ki- mulásnak	A megholtak			Élet kora	Betegség vagy a halálnak más neve	Helye és napja a temetésnek	Az eltemetésnek neve	Jegyzetek
		Neve és állapota hitvesének vagy szüléinek neve	Születési és lak- helye a ház számával	Neme fi nő					
114	1869 Szeptember 18	Szemere Bertalan reform. vall. vols 1848. évi bélyeg miniszter	Vatta (Borsos) Budai Dr. Schwartzter magánorvostudós	i	57co	Magy. ügyintézet Dr. Horváthy	Budai temető Szept. 19. é. lelke	Török Pál	

Hogy ezen kivonat az anyakönyvi eredeti czikkkel szóról szóra megegyez, azt ezennel saját nevem aláírásával s az egyház pecsétével bizonyítom.
Pestben 1869 dik év Szeptember havá 2 ik napján.

Gödelházy János
Pesti reform. d. lelke

8. kép Szemere Bertalan 1869-es halotti anyakönyvi kivonata (BFL IV.1343.i 1866. II.470)

²² A fentebb idézett gondnoki számadás (54. p.) szerint, május 5-i bejegyzéssel: „Szemere Bertalan úr elmebetegségének nagyobb mérvű kifejllettsége a Pest városi kapitányi hivatalnál bejelentvén, ennek felszólítása folytán a számadó Budára, Dr. Schwartzter János úrnál két ízben, onnét pedig a kapitányi hivatalnál ugyanannyiszor megjelenvén, az ez alkalommal használt bérkocsira és hid- s alaguti díjakra kiadatott.”

²³ Pest város Törvényszéke végzése és az ahhoz kapcsolódó kiadványok fogalmazványai 1865. július 29-ről (113–116. p.). A Budai Törvényszék által lefolytatott hivatalos eljárás ügyirata: BFL IV. 1122. a 1865. VII. 610. A vizsgálattal megbízott orvosok dr. Frenreisz Ferenc városi főorvos és dr. Gállász Ignác városi fősebész voltak, akik 1865. május 20–június 21. között két alkalommal keresték fel a beteget a „Schwartzter-féle gyógyintézetben” (szakvéleményük nem maradt fenn az aktában).

²⁴ Balassa István gyám 1869. szeptember 18-án érkezett jelentése a gyámhatóságnak (1603–1613. p.). Gizella pontosabban nem Pestre költözött, hanem bécsi nőnevelő intézetbe került.

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1122.a Buda Város Visszaállított Törvényszékének iratai, polgári perek, 1865. VII. 610 Szemere Bertalan elmeállapotának megvizsgálása

IV.1324.a Pest város telekkönyvi iratainak gyűjteménye, telek- és betáblázási könyvek, Terézváros, 5231

IV.1343.i Pest Város Visszaállított Törvényszékének iratai, hagyatéki ügyek, 1866. II.470 Szemere Bertalanné Jurkovics Leopoldina és Szemere Bertalan hagyatéki, gondnoksági és gyámsági ügye

XIII. 81 Szemere–Kürthy–Magyar–Visy család iratai (1842–2010)

Nyomtatott források

Laufenauer 1899.

Laufenauer Károly: Hűdéses elmezavar. In: Bókay Árpád – Kétli Károly – Korányi Frigyes (szerk.): *A belgyógyászat kézikönyve. Hatodik kötet. Az idegrendszer és az izomzat betegségei.* Budapest, 1899. 871–903. p.

Szemere 1870.

Szemere Mária: Utóhang Szemere Bertalan műveihez. In: *Szemere Bertalan összegyűjtött munkái. Hatodik kötet.* Pest, 1870. 300–307. p.

Felhasznált irodalom

- Albert 1999.   Albert Gábor: *Szemere Bertalan leveleskönyve (1849–1865).* Budapest, 1999.
- Czaga 1991.   N. Czaga Viktória: Politikus-értelmiségi pályaképek a 19. századi Magyarországon: Házmán Ferenc és Szemere Bertalan. In: Ruszoly József (szerk.): *Szemere Bertalan és kora. 1. kötet. Tanulmányok.* Miskolc, 1991. 355–374. p. (Borsod–Abaúj–Zempléni Történelmi Évkönyv 7.)
- Gyulai 2019.   Gyulai Éva: Szemere Bertalan és leánya, Szemere Mária családtagjaikról szóló írásai. *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon* 5. évf. 2018–2019/1-2. 1–28. p.
- Hermann 2002.   Erdődy Gábor: *Batthyány – Hermann Róbert: Szemere.* Budapest, 2002.
- Hermann–Pelyach 1999.   Hermann Róbert–Pelyach István (szerk.): *Szemere Bertalan. Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár.* Budapest, 1990.

Impresszum
Budapesti Levéltári Mozaikok

A kiadó neve: Budapest Főváros Levéltára
A kiadó székhelye: 1139 Budapest, Teve u. 3–5.
Felelős kiadó: Dr. Kenyeres István főigazgató

Főszerkesztő: Dr. Simon Katalin
Szerkesztőség: Fazekasné Dr. Toma Katalin, Dr. Fehér Csaba, Dr. Garami Erika, Dr. Ternováczi Bálint, Dr. V. László Zsófia, Tóth Gergely (technika- és honlapfelelős)

A szerkesztőség elérhetősége: 1139 Budapest, Teve utca 3–5.; 1554 Budapest, Pf. 41.
e-mail: mozaikok@bparchiv.hu